

[2–2020]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[2-2020]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

Editorial – Critical History Writing and the ‘Other’ Europe 185

1. Studie a eseje | Studies and Essays

PAVEL BALOUN, JAROMÍR MRŇKA – „Tábory pro darebáky, povaleče a cikány“. Příspěvek k výzkumu politiky a praxe kriminalizace „práce se štitícího“ obyvatelstva za druhé republiky a protektorátu (1938–1942)
‘Camps for Scoundrels, Layabouts, and Gypsies.’ Contribution to Research into the Policy and Practice of Criminalisation of ‘Work-Shy’ Population During the Second Czechoslovak Republic and the Protectorate (1938–1942) 191

JAKUB STŘELEČEK – Genealogie socialistické subjektivity? Přístup k dějinám psy-disciplín v Evropě po roce 1945 v soudobé historiografii a sociologii
A Genealogy of the Socialist Self? The Approach to the History of Psy-Sciences in Europe after 1945 in Contemporary Historiography and Sociology 222

JAN SEIDL – Kouzlo starých pohlednic. Ke kritické metodologii interpretace populárního historiografického žánru
The Appeal of Old Postcards. Towards a Critical Methodology of Interpreting a Popular Historiographic Genre 245

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

PAVEL HIML – Where Does the West End? On Writing History, Catching Up, and Self-Awareness
Kde končí Západ? O psaní dějin, dohánění a sebevědomí 277

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

MARTIN NODL, MICHAELA ANTONÍN MALANÍKOVÁ, BEATA MOŽEJKO (edd.) – *Středověké město: politické proměny a sociální inovace* (Kajetán Holeček) 301

MIKULÁŠ ČTVRTNÍK – *Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století* (Miroslav Beneš) 306

MICHAL KOPEČEK (ed.) – <i>Architekti dloubé změny. Expertní kořeny post-socialismu v Československu</i> ; VÍTĚZSLAV SOMMER a kol. – <i>Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989</i> (Ondřej Holub)	309
ELENA MANNOVÁ – <i>Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska</i> (Matej Ivančík)	316
ADAM HUDEK, MICHAL KOPEČEK, JAN MERVART (edd.) – <i>Čechoslovakismus</i> (Jakub Vřba)	323
Editorial Note	331
Upozornění redakce	333

**ADAM HUDEK, MICHAL KOPEČEK,
JAN MERVART (edd.), *Čechoslovakismus*,
Praha 2019, Nakladatelství Lidové noviny, 480 s.,
ISBN 978-80-7422-679-3**

Kolektivní monografie editorů Michala Kopečka, Jana Mervarta a Adama Hudka *Čechoslovakismus* nabízí čtenáři šestnáct studií k tématu tzv. československé národní jednoty. Michal Kopeček v úvodu knihy spolu s klasikem dějin pojmů Reinhartem Koselleckem zdůrazňuje, že čechoslovakismus jako pojem je třeba vnímat jako „agregát významů, který zahrnuje škálu či plnost určité politicko-sociální významové a zkušenostní souvislosti“. Jako takový, pokračuje, musí být nutně sporný a mnohoznačný. Ostatně tento pojem byl poměrně silně negativně zabarven a užíván spíše slovenskými kritiky pražské politiky. I mezi příznivci tohoto konceptu pak nebylo jednoznačné, co přesně naplňuje, zda Češi a Slováci představují dvě větve jednoho národa nebo jeden etnický celek.

Autorky a autoři se přitom nevěnují pouze první Československé republice, s níž je čechoslovakismus převážně spojován, ale hledají také počátky tohoto projektu v 19. století na slovenské i české straně tehdejší rakousko-uherské politiky. Příjemným překvapením je skutečnost, že se podrobně zaobírají i jeho poválečnými dějinami až do rozpadu federace na začátku 90. let. Autorský tým mohl přitom zejména u studií o první republice navázat na předchozí práce, jejichž interpretační linie se logicky v mnohém rozcházel. Jeden z nejzásadnějších sporů vykrytalizoval na otázce, zda byl čechoslovakismus konceptem národa občanského či etnického. Otázka byla o to výbušnější, že debata probíhala převážně v 90. letech, kdy i v historiografii převažoval spíše oslavný pohled na meziválečnou republiku, která se po roce 1989 stala jakýmsi zlatým věkem dějin českého národa.¹ Kopeček v úvodu jasně předestírá, že z pohledu autorů a autorek knihy je na úrovni sociální praxe považován za identitu etnickou. I s ohledem na skutečnost, že k podobnému závěru došli i autoři a autorky ne-

1 K historiografii o první republice srov. INES KOELTZSCH, OTA KONRÁD, *From „Islands of Democracy“ to „Transnational Border Spaces“: State of the Art and Perspectives of the Historiography on the First Czechoslovak Republic since 1989*, Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 57/2016, s. 285–327.

dávné kolektivní monografie o svátkové praxi za první republiky *Sláva republice*,² můžeme očekávat, že na této tezi se začíná budovat mezi odbornou veřejností konsenzus.

Naopak jiní historici a historičky spekulovali, zda čechoslovakismus, řečeno s dosud nevydanou (a v mnohém nepřekonanou) dizertací Elisabeth Bakke,³ nebyl již od vzniku státu odsouzen k zániku. Jeho radikálnější kritici často zdůrazňovali či ještě občas zdůrazňují, že šlo o fikci, o „umělý“ konstrukt. Kopeček v úvodním textu naopak navazuje na teze Jana Galandauera a Jiřího Kořalky a podotýká, že českoslovenství bylo spolu s rakušanstvím, velkoněmectvím, slovanstvím a bohemismem jednou z možných tendencí provázejících formování českého národa, které se mohly v průběhu 19. a 20. století prosadit. S ohledem na Koselleckovy teze pak zdůrazňuje, že čechoslovakismus nebyl jen možnou alternativou, ale měl i reálné důsledky. Umělý tak byl do stejné míry jako ostatní identity, jakkoli se zdá být z dnešního pohledu neúspěšný.

Konkrétní studie jsou členěny do tří chronologicky na sebe navazujících bloků. První z nich se věnuje genezi myšlenky českoslovenství před samotným vznikem československého státu. Otevírá ho Vratislav Doubek, který se věnuje „latentnímu čechoslovakismu“. Ukazuje, o jak labilní koncept ve druhé polovině 19. století šlo. České elity ho rozvíjely ve fázích ofenzivních představ o národním růstu. Jinak tomu bylo ve chvílích, když se cítily být v defenzivě. Celkově tak nebyl příliš užíván, ale byl latentně vždy přítomen a v příhodnou dobu připraven k dalšímu rozvinutí. Následně se Karol Hollý věnuje otázce čechoslovakismu v poslední fázi habsburského státu. Podle něj se sice artikulovala představa Slováků jako samostatné entity uvnitř československého národa, vždy byl ale i v této době přítomen jeho „esencialisticko-etnický rozměr“, který naopak v jádru považoval Slováky za etnické Čechy. V další stati se Lászlo Vörös ptá po postoji zalitavské vlády k čechoslovakistickému hnutí, které z jeho pohledu ohrožovalo celistvost historických hranic Uherska. Poukazuje nejen na činnost uherských institucí, ale i na vliv nacionalistických aktivistů z mimoinstitucionální sféry. Oproti tomu Miroslav Szabó již v tomto bloku překračuje hranice roku 1918 a ve svém příspěvku přesvědčivě ukazuje, že čechoslovakismus mezi koncem 19. století a polovinou století následujícího nelze myslet bez antisemitismu. Na příkladu židovské etnic-

2 *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*, (edd.) DAGMAR HÁJKOVÁ, PAVEL HORÁK, VOJTĚCH KESSLER, MIROSLAV MICHELA, Praha 2018, s. 17.

3 ELISABETH BAKKE, *Doomed to Failure? The Czechoslovak Nation Project nad the Slovak Autonomist Reaction 1918–38*, Oslo 1999.

ké a náboženské menšiny ukazuje, nakolik exkluzivní koncept to mohl být, což neplatilo jen pro první roky po založení státu, nýbrž i později během 20. a 30. let.

Další část knihy se věnuje čechoslovakismu za první republiky. Důležitý úvodní text sepsal Milan Ducháček a zaobírá se v něm vztahem meziválečných expertů z řad právního dějepisectví, geografie, jazykovědy a dalších oborů k nyní i zákony artikulované československé národní vzájemnosti. Podle Ducháčka během první republiky tito vědci v podstatě přebírali ideová východiska z předválečného vzepjetí českého slovakofilství. Ta měla velmi limitované možnosti se na Slovensku uchytit a z ideje československé národní jednoty se postupně stala spíše floskule, „mající již pouze deklarativní funkci oficiální, festivitní, státně-loajální rétoriky“. Róbert Arpáš a Matej Hanula v následujícím textu představují postoje hlavních meziválečných slovenských politických stran k čechoslovakismu. Po shrnutí postojů pročechoslovakistického centralistického bloku, složeného z agrárníků a sociálních demokratů, a bloku autonomistického se zaměřují na postoje mladé generace slovenských straníků v průběhu 30. let. Přesvědčivě tak ukazují, že zatímco mladší autonomisté se ještě více radikalizovali, k názorovému rozkolu došlo v táboře centralistů. Slovenští sociální demokraté i pod vlivem Ivana Déreera zůstali věrní myslence národní jednoty až do konce, agrárníci začali s Milanem Hodžou zastávat kritičtější postoj, zdůrazňovali svoji loajalitu státu, slovenský národ ale považovali za svébytný. Ve druhé polovině 30. let tak zůstala v sociální demokracii na Slovensku pouze jediná větší ryze čechoslovakistická strana, která zde ale měla u voleb v roce 1935 podporu výrazně nepřevyšující 10 %.

Zdenko Maršálek se následně ve svém příspěvku věnuje čechoslovakistické politice v armádě a svůj vhlad končí až na sklonku druhé světové války. Nastihuje, jak se podle armádního velení rozšiřovala definice skupiny obyvatel, které považovalo za neloajální, zatímco důstojnický sbor se oproti stavu na začátku 20. let výrazně čechizoval a byl i vychováván v duchu českého národního příběhu. Armádě se tak podle Maršálka nepodařilo sjednotit vojáky různých národností a – jak zmiňuje – ani etnicky heterogenní charakter zahraničního vojska za války nebyl využit jako propagandistický důkaz pro existenci „státně-občanského patriotismu“. Naopak, i tehdy v armádě převládl „národní (místy vysloveně nacionalistický) duch, vytvářený zdola i shora“. Ten představoval i jeden z důležitých faktorů, který zabránil širší integraci českoněmeckých antifašistů do oficiálního československého odboje. Miroslav Michela se oproti tomu věnuje státní svátkové praxi na Slovensku 20. a 30. let. Zaměřuje se na její přijímání zejména ze strany autonomistů a rekonstruuje strategii, jakými se jim dařilo zmocnit se některých témat. Oslavy státních svátků tak mohli mít kontraproduktivní charakter a „signifikantní část obyvatelstva“ se s příběhem slovenských dějin, který byl

konstruován jako „přílepek“ těch českých, neztotožnila. První z pouhých dvou žen v celém týmu, Dana Šmajstrová, se i v návaznosti na práci zmíněné Elisabeth Bakke věnuje meziválečným učebnicím. Podle ní byly české a slovenské učebnice v mnohém rozdílné, společný příběh budovaly povětšinou za pomoci vymezení se vůči jiným – Němcům a Maďarům. Milena Bartlová se zaměřuje na poměrně obtížné hledání československého umění v průběhu 20. století. Zdůrazňuje, jak byla za první republiky mezi odbornou veřejností přijímaná představa o propojení umění s půdou a etnicitou, kdy i z tohoto pohledu nebylo pro českou stranu zásadní slovenské umění, nýbrž česko-německé spory. Kategorie československého umění tak byla blíže definovaná jen ve státě podpořeném projektu Zdeňka Wirtha v roce 1935. Po válce, jak autorka ukazuje ve druhé části textu, se již jednalo o pojem, který spíše sloužil k prezentaci v zahraničí a v domácím prostředí se rozpadl.

Poslední blok se věnuje čechoslovakismu v období komunistické diktatury a v následných třech porevolučních letech před rozpadem federace. V prvním textu se autoři Juraj Benko s Adamem Hudkem zabírají důležitým tématem vztahu slovenských komunistů a čechoslovakismu. Zatímco začátkem 20. let podle nich vládl mezi českými a slovenskými komunisty možná až překvapivý čechoslovakistický konsenzus, začal se na slovenské straně poměrně rychle rozpadat. Zejména dvě skupiny, intelektuálové kolem časopisu *DAV* i první generace slovenských komunistických funkcionářů, nesouhlasily s centralistickou politikou stranického vedení či s dosazováním českých funkcionářů a v souladu s politikou Komunistické internacionály začaly prosazovat „sebeurčení až do odtržení“ Slovenska. Následně Hudek s Benkem sledují, jak se tato národně-komunistická tradice projevovala s překotnými úspěchy až do období normalizovaného (ale zároveň federalizovaného) Československa. Zdeněk Doskočil v další studii umně rekonstruuje debaty o čechoslovakismu a ľudáctví mezi českými a slovenskými marxistickými historiky a intelektuály v předvečer a v průběhu pražského jara. „S jistou opatrností“ dochází k závěru, že tato polemika „byla prvním otevřeným symptomem diferenciací mezi českou a slovenskou komunistickou inteligencí“. Zatímco zástupci slovenského konzervativnějšího proudu především toužili po národní emancipaci Slovenska, ti liberálnější naopak zdůrazňovali i potřebu určité demokratizace. Celkově však debaty nazývá převážně „vnitroslovenskými“; českou veřejností, jejíž národností cíle se zdály být vyhnáním českých Němců vyřešené, byly do velké míry přehlíženy.

Jan Mervart se zaměřuje na stranické teorie tzv. národnostní otázky. Podle něj měl Novotného čechoslovakismus s tím prvorepublikovým společnou víru v pokrok, jenž měl bariéry mezi oběma národy překonat. Vztah Novotného ke Slovensku, jenž byl často vnímán kriticky, tak nemusel být podle Mervarta jen

pouhým cynismem. Lze ho i číst v kontextu expertních debat, které označovaly vztahy mezi socialistickými národy za bezrozporné, resp. jako „projev dobové víry v překonání dané otázky“. Následně, za federalizované normalizace, se nůžky mezi teorií a praxí dále rozevřely a slovenští národní komunisté měli v této oblasti na Slovensku volné pole působnosti. Mervart však identifikuje i dva příklady, česko-slovenské televizní vysílání a výchovu v armádě, které „vytvářely prostor ke vzniku československé socialistické identity“, což se projevovalo i při sledování sportovních utkání národních týmů. Při rozpadu Československa tak nelze mluvit jen o české a slovenské identitě, nýbrž i o té společné. V té době však, jak Mervart zdůrazňuje, byla se změnou sociálně-ekonomických struktur i socialistická koncepce národnostní otázky věcí minulosti.

Závěrečné dvě kapitoly čechoslovakistického příběhu napsali Tomáš Zahradníček a Norbert Kmeť. Zabývají se v nich posledními třemi léty federativního Československa. Svým obsahem tvoří kvalitní tečku za celým příběhem, ve kterém se opakují i předchozí motivy. Zahradníček se zaměřuje na debaty ve všech třech porevolučních parlamentech a ukazuje, jaké nepochopení v nich panovalo. Zatímco slovenští politici užívali pojmu čechoslovakismus ke kritice soudobých snah o centralismus i dřívější politiky za první republiky, ti čeští mnohdy nechápali, co tím jejich slovenští protějšci myslí. První republiku považovali za zlatou dobu českých, a tedy i československých dějin, a jejich snahy naopak mířily ke zjednodušení složitého federativního parlamentarismu. Kmeť se na závěr zaměřuje na porevoluční slovenskou politiku a představuje čechoslovakismus jako „univerzální negativum“, tedy jako nástroj nejen kritiky pražské vlády, ale i protivníků ve slovenském táboře, užívaný převážně ze strany nacionálně konzervativních politiků vůči těm liberálnějším. Odsuzování historických postav, jako byli Ivan Dérer nebo Milan Hodža, tak šlo ruku v ruce s obviňováním z čechoslovakismu představitelů Verejnosti proti násiliu, ale třeba i Mariána Čalfy. Ze slovníku představitelů Mečiarovy vlády přitom nezmizelo ani po roce 1993.

Poslední stať celé knihy sepsali Ondřej Vojtěchovský, Boris Moskovíc a Jan Pelikán. Předmětem jejich zájmu je jugoslavismus v průběhu 20. století. Jak v úvodu zdůrazňují, tato kapitola sice představuje jakýsi pandán k otázce čechoslovakismu, ale v mnohém reprezentuje případ jedinečný a s tím československým v řadě aspektů nesrovnatelný. Již před první světovou válkou, jakkoli podporovaná jen malou skupinou mládeže, měla jihoslovanská myšlenka hrát roli při překonání antagonistických postojů chorvatského a srbského národního hnutí. Následně identifikují různé typy jugoslávství, v meziválečném období dokonce tři: první napojenou na elity srbského království, druhou na liberální představitele srbské, chorvatské i slovinské společnosti a třetí nesrbské politické strany, které trvaly na federativním uspořádání státu. Když nakonec přišla v roce 1929 diktatura krále

Alexandra, bylo zavedeno militantní integrální jugoslávství, které partikulární identity ostře odmítalo. Podle autorů následně za války vzniká nové jugoslávství, partyzánské, které se zrodilo zevnitř místních hnutí odporu, nepopíralo specifika jednotlivých národností, a položilo tak symbolické základy nově vzniklému poválečnému státu. Následné jugoslávství socialistické nedokázalo čelit vnitřním rozporům i nástupu nacionalismu.

Ke kolektivní monografii jako celku lze těžko mít závažnější výtky. Ostatně sami její editoři si jsou jistých mezer dobře vědomi a v úvodu knihy je přiznávají. Podle Kopečka by bylo možné knihu doplnit o příspěvky jiného zaměření tematického i analytického. Zajímavé by mohly být studie českoslovákismu z genderové perspektivy či přístupy transnacionální či postkoloniální. Z chronologického hlediska by si větší studii zasloužilo zejména období druhé světové války a třetí republiky. To dobře naznačují i příslušné části textů o zahraniční armádě či ideologii českoslovákismu mezi slovenskými komunisty. Světová válka zároveň představovala i novou kapitolu zakladatelského mýtu státu, včetně možnosti prezentovat příběh společného odporu Čechů a Slováků za války, ale jak ukazuje studie Zdeňka Doskočila, také jako boj jednotlivých národů. U textu o postojích slovenských meziválečných politiků kupříkladu chybí jeho protějšek, který by pohled doplnil o českou stranu.

Autorským tým se převážně drží českoslovákismu jako prostředku k analýze česko-slovenských vztahů, ten byl ale od roku 1918 integrálně spjat s československou státní ideou. V knize však nenajdeme kritiku českoslovákismu z pohledu dalších menšin v zemi. Spíše na okraj je v některých kapitolách uveden českoněmecký i slovenskomadžarský aspekt. V tomto smyslu jsou upozaděny i ty koncepty supraetnického československého patriotismu, které, jakkoli se šířeji neprosadily, v některých svých podobách překračovaly etnicky pojatý rámec českoslovákismu, mohly zahrnovat i neslovanské menšiny a nabíraly přitom i velmi reálné podoby. Platí to nejen pro politiku části sudetoněmecké levice, ale i snahy státu tyto menšiny, za první republiky ale i po únoru 1948, oslovit. Velmi zajímavý by v tomto kontextu mohl být i pohled na poválečnou situaci mezi obyvatelstvem maďarské národnosti. Hlubší studium těchto fenoménů by přitom mohlo koncept českoslovákismu jako představy o sounáležitosti Čechů a Slováků nasvítit z jiného úhlu, podobně jak to učinila studie o jugoslávismu.

Ta také dobře ukázala, jak může být pro čtenáře a čtenářky přehledné jednotlivé formy těchto (supra)etnických identit citlivě rozčlenit. Z výše uvedeného jasně vyplývá, jak velmi rozličné, ba až protichůdné formy českoslovenství představuje i předkládaná monografie. Je otázkou, zda by nemohlo být přínosné klást na tuto kategorizaci ještě větší důraz, případně částečně přizpůsobit i strukturu celé knihy. Je ale třeba mít na paměti, že tyto koncepty se v různých dobách

různě prolínaly a na rovině sociální praxe se ani jednotlivé etnické identity s tou československou nemusely nutně přes často velké rozpory vylučovat. Jak bylo již zmíněno, zásadní devízou knihy jsou studie o poválečné česko-slovenské politice KSČ. Ty dobře ukazují, jak se mísily přístupy internacionalismu, československého socialistického patriotismu, až prvorepublikového čechoslovakismu i nacionálního partikularismu. V tomto ohledu by ale mohlo být prospěšné na příslušných místech více rozvést politiku lidových front konce 30. let. Právě ta totiž poskytla poválečnému českoslovenství KSČ jeden z důležitých komponent, znamenala důležitý obrat v politice komunistů českých i slovenských a představuje ve vztahu ke státu jistou kontinuitu mezi jejich politikou předválečnou i poválečnou.

Je ale nesporné, že by se přes výše řečené dalším bobtnáním textu vytratila kompaktnost, která je bezesporu předností knihy a u zdejších kolektivních monografií rozhodně není pravidlem. Tu nekazí ani zmíněné mezery, ani skutečnost, že jednotlivé bloky kapitol jsou poměrně heterogenní, co se týká předmětu zájmu a užití metody. Zatímco blok o meziválečné republice nabízí zajímavé pohledy na slavení svátků, obsahy dobových učebnic či umění, další dva bloky se spíše zaměřují na analýzy intelektuálních dějin, resp. přístupů rozličných politických či expertních elit. To jistě neznamená, že by téma prvorepublikového čechoslovakismu bylo vyčerpáno, naopak. Podtrhuje to však skutečnost, že zatímco pro období první republiky již byly základní studie zpracovány, zejména pro dobu státního socialismu je tato kniha v mnohém pionýrská a bude o to zajímavější sledovat, až na ni v tomto smyslu někdo naváže.

V neposlední řadě je třeba ocenit vskutku česko-slovenské složení autorského týmu. Dobře se tak daří ukázat, jak bez kvalitního vhledu do dění ve východní části tehdejší republiky nelze psát dějiny celého Československa. To platí nejen pro meziválečné období, kdy obyvatelé české národnosti tvořili přibližně polovinu obyvatel země, ale i pro dějiny poválečné. Je až zarážející, nakolik nesesamozřejmě to je, a slovenský aspekt je v pracích mnoha historiků stále často upozaděný. Knihu provázají dva motivy: ztotožnění pojmu český a československý a s tím spojené přehlížení slovenské otázky na české straně a často velmi ostrou kritiku čechoslovakismu na té slovenské. Jakkoli je společný stát téměř třicet let minulostí, můžeme dále spekulovat, zda i z obecného povědomí nemizí myšlenka, že Slovensko bylo součástí Československa. Je otázkou, nakolik je představa o etnicky heterogenním území přítomna v kolektivních pamětech české společnosti, resp. zda dokonce v ní samé nedochází k přehlížení či dokonce kolonizování nečeských území státu. Pokud by tomu tak bylo, představy slovenských kritiků čechoslovakismu by se naplňovaly i dnes. Na druhou stranu dějiny česko-slovenského státu nejsou jen příběhem sporů a přehlížení, ale i nesporné

blízkosti a mnoha kulturních výměn, které pokračují i dnes. Navíc přes výše popsanou krizi v průběhu 30. let se společný československý státní projekt rozpadá až o více než padesát let později. Jedním z dalších paradoxů je tak skutečnost, že jeho konečný krach můžeme z tohoto pohledu považovat za až překvapivý úspěch.

*Jakub Vrba
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha*